

پایه‌گذاری سنت اجتماعی اطعام در شهادت جعفر طیار (علیه السلام) از سوی پیامبر (صلی الله علیه و آله)

حسن احمدیان دلاویز^۱

چکیده

جعفر بن ابی طالب (علیه السلام)، یکی از شخصیت‌های ممتاز و نقش‌آفرین وقایع صدر اسلام و از نخستین مسلمانان و صحابه مورد اعتماد رسول خدا (صلی الله علیه و آله) بود. با توجه به ویژگی‌های شاخص و ممتاز جناب جعفر و توجه خاص رسول الله (صلی الله علیه و آله) به وی، پژوهش حاضر با هدف پاسخ به این سؤال که کدام سنت اجتماعی از سوی پیامبر (صلی الله علیه و آله) در شهادت جناب جعفر (علیه السلام) پایه‌گذاری شد، به روش توصیفی - تحلیلی و بر پایه منابع کهن فریقین انجام شد. نتایج نشان داد که جعفر در جنگ مؤته، فرمانده لشکر مسلمانان بود و پس از شهادتش، رسول الله (صلی الله علیه و آله) به خانواده خود دستور داد تا طعام مناسبی برای خانواده داغ‌دیده جعفر تهیه و به آنها تقدیم کنند. این رفتار حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) به تدریج به سنتی اجتماعی تبدیل و جایگزین سنت ناصحیح رایج در عصر جاهلی شد. نقل در منابع تاریخی، کلام حضرات معصومان، پذیرش فقهای شیعه، رفتار ائمه (علیهم السلام) و استناد به این سنت و صدق تعریف سنت درباره این رفتار، پنج شاهد و قرینه برای سنت شدن رفتار مذکور است که در مقاله حاضر بررسی شد.

واژگان کلیدی: رسول خدا (صلی الله علیه و آله)، جعفر بن ابی طالب (علیه السلام)، جنگ مؤته، سنت

اطعام در مصیبت.

نوع مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۲۳ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۸/۰۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۲۲

۱. دکترای فقه و معارف با گرایش تاریخ اسلام، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران.

۱. مقدمه

بررسی نقش صحابه رسول خدا ﷺ یعنی، کسانی که در حوادث مختلف و متعدد با ایشان همراهی کرده و اثرگذار بوده‌اند از این نظر که می‌تواند مانند قطعه‌ای از یک جورچین تکمیل‌کننده، طرح و برنامه کلی باشد اهمیت ویژه‌ای دارد؛ زیرا این‌گونه پژوهش‌ها علاوه بر روشن‌سازی نقاط تاریک و ابهامات تاریخی، جنبه عبرت‌آموزی نیز دارند و نقشه راهی برای تصمیم‌گیری‌های صحیح برای حکومت اسلامی در عصر کنونی است؛ به‌ویژه بررسی زندگی آن دسته از صحابه که از ابتدای اسلام تا انتهای حیات مادی خود از مسیر حق منحرف نشدند و وفاداری به حضرت محمد ﷺ و فادار ماندند. از جمله این افراد، جعفر بن ابی‌طالب می‌باشد که زندگی وی فراز و نشیب‌های فراوان داشت و از سوی پیامبر اکرم ﷺ مسئولیت‌های مختلفی بر عهده ایشان گذاشته شد. یکی از این مناصب، فرماندهی لشکر اسلام در نبرد مؤنه بود که جناب جعفر در کنار دو فرمانده دیگر از سوی رسول الله ﷺ انتخاب شد و در همین جنگ پس از رشادت‌های فراوان شهید شد. در جریان شهادت ایشان حوادثی در مدینه اتفاق افتاد که از جمله این حوادث، توجه خاص و مهرورزی پیامبر ﷺ نسبت به خانواده جعفر است. سؤال اساسی پژوهش حاضر این است که کدام سنت اجتماعی در شهادت جناب جعفر ﷺ از سوی پیامبر ﷺ پایه‌گذاری شد و این سنت چگونه انجام شد و چه شواهد و قرائنی برای سنت شدن این رفتار پیامبر ﷺ وجود دارد؟ با توجه به جست‌وجوی صورت‌گرفته، کتاب یا مقاله مستقلی درباره مسئله پژوهش حاضر یافت نشد، اما در برخی از نگاه‌ها، مطالب مختصری در مورد بحث حاضر ارائه شده است از جمله کتاب جعفر طیار؛ مردی که اگر می‌بود (معماریان، ۱۳۹۷)، کتاب زندگی پرافتخار حمزه و جعفر؛ دو شهید ممتاز (اشتهاردی، ۱۳۹۶)، کتاب پیرزنده بهشتی: نگاهی به زندگانی حضرت جعفر بن ابی‌طالب ﷺ (تفکری آرنی و آصفی، ۱۳۹۲)، پایان‌نامه سنت‌های اجتماعی از دیدگاه امام علی ﷺ (حسینی شیجانی، ۱۳۹۰) و مقاله «جعفر طیار؛ هاجر حبشه، شهید موته» نوشته جواد محدثی. اگرچه این آثار مباحث و مطالب ارزشمندی درباره ابعاد مختلف حیات جعفر بن ابی‌طالب ﷺ در دوره‌های گوناگون در اختیار مخاطب قرار می‌دهند، اما موضوع مقاله حاضر یعنی، چگونگی اطعام خانواده جعفر توسط پیامبر و شواهد و قرائن

تبدیل این رفتار به سنت اجتماعی، در هیچ یک به شکل دقیق و تحلیلی بیان نشده است.

۲. مفهوم‌شناسی

۱-۲. سنت در لغت

«سنت» در لغت به معنای روش، رویه، طریقه، قانون، معمول و رایج است. (طبرسی، ۱۴۱۲ هـ.ق، ۲۶۳/۴؛ دهخدا، ۱۳۴۵، ۶۴۶/۳۲، قرشی، ۱۳۷۷) *جمهره اللغة*، سنت را به معنای معروف و مشهور آورده که مشتمل بر خوب و بد است (ابن‌درید، ۱۹۸۸، ۱/۱۳۵). در برخی دیگر از منابع لغت آمده است که کلمه سنت از «سَنَنَ» نشئت گرفته و به معنای طریقه و سیره است چه خوب و چه بد و هر دو را شامل می‌شود (ابن‌منظور، ۱۴۱۴ هـ.ق، ۱۳/۲۲۵). در *المنجد* که از منابع لغوی مفصل است سنت را به روش، طریقه، طبیعت، فرمان و قانون معنا کرده‌اند (لویس معلوف، ۱۳۸۷، ۲/۸۹۴).

۲-۲. سنت در اصطلاح

واژه «سنت» در علوم گوناگون معانی مختلفی دارد. سنت در علم حدیث به معنای فعل، قول و تقریر حضرات معصومان علیهم‌السلام آمده است. در فقه و برخی احادیث فقهی، سنت به معنای استحباب و یکی از احکام خمس (واجب، حرام، مباح و مکروه) است. (مدیر شانه‌چی، ۱۳۸۸) در *قرآن کریم*، سنت همان ضوابط موجود در رفتار الهی و روش‌های تدبیر امور عالم از سوی خداوند متعال است (مصباح یزدی، ۱۳۶۸). برخی نیز سنت را مرادف دین و شریعت و یا اراده تشریحی خداوند می‌دانند (پارسانیا، ۱۳۸۶). سنت در *قرآن*، شاخصه تداوم و تغییرناپذیری دارد. خداوند در سوره فتح می‌فرماید: «این سنت الهی است که در گذشته نیز بوده است و هرگز برای سنت الهی تغییر و تبدیلی نخواهی یافت» (فتح: ۲۳).

سنت در علوم اجتماعی به معنای رفتاری است که همواره وجود داشته و بر اثر تکرار و ممارست‌های طولانی در افراد ریشه دوانیده است (ماکس وبر، ۱۳۶۷). برخی دیگر از محققان، سنت را در علوم اجتماعی مترادف با آداب و رسوم دانسته و می‌گویند: «سنت به معنی اعمال و رفتارهایی است که در خانواده، قبیله و جامعه از زمان‌های گذشته به ارث مانده و برای انجام آن، دلیل منطقی، دستور صریح و یا قانون مدونی وجود ندارد» (قرایی مقدم، ۱۳۸۲). در این تعریف به

۱. قول یعنی، هرچه از گفته پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و ائمه علیهم‌السلام روایت شده است. فعل یعنی، آنچه که از کردار و رفتار آن حضرات روایت شده است. تقریر معصوم علیهم‌السلام یعنی، رفتاری که مردم انجام داده‌اند و معصومان علیهم‌السلام آنها را رد نکرده‌اند و در حقیقت امضا، تأیید و تقریر کرده‌اند.

چگونگی ایجاد سنت اشاره نشده است و آن را رفتاری معرفی کرده که بدون دلیل منطقی یا دستور صریح از نسلی به نسل دیگر منتقل شده است. این سخن اگرچه می‌تواند درباره شماری از سنت‌ها صحیح باشد، اما در همه مصادیق آن نمی‌تواند صادق باشد؛ زیرا شماری از سنت‌های مرسوم در جوامع، پشتوانه منطقی یا دستور صریح دارند. تعریف مختار از واژه سنت، همان تعریفی است که در علوم اجتماعی به کار می‌رود؛ یعنی رفتاری که همواره وجود داشته است و بر اثر تکرار و ممارست‌های طولانی در جامعه مورد توجه قرار می‌گیرد که ممکن است پشتوانه منطقی یا دستور صریح داشته باشد.

۲-۳. اجتماعی

واژه «اجتماعی» منسوب به واژه اجتماع، در مقابل فرد عبارت است از: کاری که به همگان بستگی داشته باشد و آنچه مربوط به گروهی باشد که باهم زندگی می‌کنند. (معین، ۱۳۸۷)

۲-۴. سنت اجتماعی

«سنت اجتماعی» در اصطلاح جامعه‌شناختی، رفتاری است که بر اثر تکرار و مداومت به وجود آمده و به صورت دقیق و معتبر از دیرباز به جا مانده باشد. سنت اجتماعی از منظر قرآنی، گاهی به معنای قوانین جاری شده بر تمام انسان‌ها از مؤمنان و غیرمؤمنان است. (هیشور، ۱۴۱۷ هـ.ق) گاهی نیز به معنای رفتاری است که جنبه اجتماعی دارد و در بخش‌های مختلف حیات اجتماعی بشر تأثیرگذار است (صدر، ۱۴۲۴ هـ.ق). مختار، سنت اجتماعی را این‌گونه تعریف می‌کند: «رفتاری که بر اثر تکرار و مداومت به وجود آمده و شکل‌گیری آن با عامل مشخص مانند دستور صریح، قانون و یا بدون عامل است و در میان افراد مختلف جامعه عمومیت دارد».

۳. نگاه اجمالی به شخصیت و زندگانی جعفر بن ابی طالب علیه السلام

جعفر، سومین پسر حضرت ابوطالب است که از بردارش عقیل کوچک‌تر و از امام علی ده سال بزرگ‌تر و از نخستین گروندگان به اسلام بود. (ابوالفرج اصفهانی، بی‌تا؛ ابن‌عبدالبر، ۱۴۱۲ هـ.ق، ۲۴۲/۱؛ ابن‌ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ هـ.ق) در جریان هجرت مسلمانان به حبشه، جناب جعفر بن ابی‌طالب، پیشوا و راهبر کاروان انتخاب شد و مدت پانزده سال به همراه خانواده در حبشه اقامت کرد و در سال هشتم هجری به مدینه بازگشت. رسول خدا صلی الله علیه و آله به دلیل بازگشت جعفر از حبشه

که هم‌زمان با فتح خیبر بود بسیار شادمان شد و میان دو چشم جعفر را بوسید و فرمود: «مَا أَدْرِي بِأَيِّمَا أَشَدُّ فَرَحًا يُقْدُومِ جَعْفَرٍ أَمْ بِفَتْحِ خَيْبَرَ؛ نمی‌دانم به گشودن خیبر خوشحال‌تر باشم یا به بازگشت جعفر» (ابوالفرج اصفهانی، بی‌تا؛ ابن بابویه، ۱۴۱۵ هـ.ق؛ ابن ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ هـ.ق، ۷۲/۱۵؛ ابن جوزی، ۱۴۱۲ هـ.ق، ۳/۳۴۶) جعفر بن ابی‌طالب علیه السلام در جنگ مؤته، یکی از سه فرمانده حاضر در جنگ بود که پس از نبردهای شجاعانه در سن ۴۱ سالگی به شهادت رسید. (بلاذری، ۱۴۱۷ هـ.ق، ۱۹۸/۱؛ ابن ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ هـ.ق، ۷۳/۱۵؛ ابن اثیر، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۳۴۴/۱؛ عاملی، ۱۴۲۶ هـ.ق، ۳۷/۲۰) برخی از مورخان اهل سنت، سن وی را در زمان شهادت سی و سه سال بیان کرده‌اند که با توجه به بزرگ‌تر بودن ایشان نسبت به امام علی علیه السلام این دیدگاه صحیح به نظر نمی‌رسد. برخی دیگر از اندیشمندان متقدم مانند ابوالفرج اصفهانی در *مقاتل الطالبیین* نیز نسبت به این سن اشکال وارد کرده‌اند (ابوالفرج اصفهانی، بی‌تا). برخی از منابع، جناب جعفر را نخستین شهید از خاندان ابوطالب دانسته‌اند (ابوالفرج اصفهانی، بی‌تا).

از جمله فضائل مهم جناب جعفر، اعطای دو بال به جای دو دست قطع شده ایشان در جنگ مؤته است که بتواند با آنها در بهشت پرواز کند. از این رو، به جعفر طیار شهرت یافت. (یعقوبی، بی‌تا، ۲/۶۵؛ ابوالفرج اصفهانی، بی‌تا؛ ابن جوزی، ۱۴۱۲ هـ.ق، ۳/۳۴۶؛ بلاذری، ۱۴۱۷ هـ.ق، ۱۹۸/۱؛ ابن عبدالبر، ۱۴۱۲ هـ.ق، ۱/۲۴۳) پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم به جعفر بن ابی‌طالب علیه السلام لقب ابوالمساکین (پدر بینوایان) اعطا کرد؛ زیرا او به مستمندان و فقیران بسیار رسیدگی می‌کرد، با آنها نشست و برخاست داشت، به ایشان خدمت می‌کرد و اموالش را میان آنها تقسیم می‌کرد (ابن سعد، ۱۴۱۰ هـ.ق، ۴/۴۱؛ ابن ابی‌الحدید، ۱۴۰۴ هـ.ق، ۱۷/۱۷۱). امام باقر علیه السلام در روایتی، چهار ویژگی ممتاز جعفر بن ابی‌طالب که موجب تقدیر خداوند از وی شده است را بیان فرمود که عبارتند از: ننوشیدن شراب به دلیل زایل شدن عقل با می‌گساری، جاری نشدن دروغ بر زبان به دلیل تباه شدن شخصیت انسان با دروغ، اهل زنا و فجور نبودن به دلیل گرفتار نشدن خانواده به آن و عدم بت‌پرستی در طول حیات به دلیل بی‌اثر بودن بت‌ها در سود و زیان رساندن (ابن بابویه، ۱۴۱۳ هـ.ق، ۴/۳۹۷؛ ابن بابویه، ۱۳۸۵ هـ.ق، ۵۵۸/۲). در روایتی درباره شباهت جناب جعفر به رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم چنین آمده است: «کان جعفر اشیبه الناس خلقا و خلقا برسول الله» (ابن عبدالبر، ۱۴۱۲ هـ.ق، ۱/۲۴۲).

۴. دستور پیامبر ﷺ در اطعام خانواده جعفر بن ابی طالب ؑ

در همان روز شهادت جعفر، پیامبر ﷺ توسط وحی از ماجرای نبرد لشکر اسلام با دشمن و از رشادت و شهادت جعفر آگاه و بسیار غمگین شد. آنگاه مردم مدینه را جمع کرد و واقعه مؤته و چگونگی کشته شدن سه سردار سپاه اسلام از جمله جعفر بن ابی طالب ؑ، فرمانده نخست در میان سه تن را به اطلاع آنها رساند و سپس برای آنها آموزش خواست و آنها را شهید خواند. (ابن هشام، بی تا، ۲/۳۸۰؛ واقدی، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۲/۷۶۲؛ ابن سعد، ۱۴۱۰ هـ.ق، ۸/۵؛ یعقوبی، بی تا، ۲/۶۶؛ طبری، ۱۳۸۷، ۴۰/۳) رسول خدا ﷺ پس از آگاه کردن مسلمانان از این حادثه دلخراش فرمود: «بر مثل جعفر باید گریه کنندگان بگریند» (ابن سعد، ۱۴۱۰ هـ.ق، ۸/۲۲۰؛ بلاذری، ۱۴۱۷ هـ.ق، ۲/۴۳؛ ابن عبدالبر، ۱۴۱۲ هـ.ق، ۱/۲۴۴). سفا به امور فرزندان جعفر رسیدگی می کرد. رسول الله ﷺ بعد از اطلاع دادن خبر شهادت حضرت جعفر به خانواده اش به همراه عبدالله فرزند جعفر که کودک بود به مسجد رفت و ماجرای جنگ مؤته و چگونگی شهادت فرماندهان را به مردمی که در آنجا حضور داشتند، اطلاع داد، سپس به منزل بازگشت و به اهل منزل و حضرت زهرا ؑ دستور داد تا برای خانواده داغ دیده جعفر، غذا تهیه کند (واقدی، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۲/۷۶۶؛ ابن سعد، ۱۴۱۰ هـ.ق، ۸/۵ و ۸/۲۲۰). در اینکه حضرت رسول ﷺ چه کسی یا کسانی را مأمور تهیه طعام کرده باشد دو دیدگاه وجود دارد؛ برخی از منابع مانند یعقوبی قائل است که ایشان به دخترش حضرت فاطمه زهرا ؑ چنین دستوری داد. یعقوبی پس از نقل چگونگی شهادت حضرت جعفر و حضور رسول الله ﷺ در منزل ایشان و تفقد از فرزندانش می گوید: «پیامبر ﷺ پس از بازگشت به منزل خود به حضرت فاطمه ؑ دستور داد تا به مدت سه روز برای خانواده مصیبت دیده جعفر غذا تدارک ببیند و این کار در میان بنی هاشم به سنت تبدیل شد» (یعقوبی، بی تا). بسیاری از منابع که زمینه ساز دیدگاه دوم است، اشاره دارند که رسول الله ﷺ به منزل خود بازگشت و به اهل منزل دستور داد تا برای خانواده جعفر طعام تهیه کنند و حضرت زهرا ؑ را مخاطب خاص پیامبر ﷺ نمی دانند، بلکه به صورت کلی، اهالی منزل را مخاطب دستور رسول خدا ﷺ می دانند (ابن هشام، بی تا، ۲/۳۸۰؛ واقدی، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۲/۷۶۷؛ ابن سعد، ۱۴۱۰ هـ.ق، ۸/۵؛ بلاذری، ۱۴۱۷ هـ.ق، ۲/۴۳). به نظر می رسد تعارضی بین دو گزارش تاریخی درباره مخاطب دستور رسول الله ﷺ که در سطور اشاره شد، وجود ندارد و نسبت آن دو، عموم و خصوص مطلق است؛ زیرا حضرت زهرا ؑ

جزیی از خانواده پیامبر ﷺ بود که در برخی گزارش‌ها نام ایشان به صراحت آمده است و در برخی دیگر از اهالی منزل و خانواده پیامبر ﷺ که حضرت فاطمه علیها السلام نیز از آنهاست به صورت مخاطب یاد شده است.

مسئله دیگر در بحث چگونگی اطعام است که آیا پس از تهیه غذا آن را به منزل حضرت جعفر برده و به خانواده ایشان تقدیم کردند یا اینکه اهل و عیال جعفر را برای اطعام به منزل پیامبر ﷺ دعوت کرده و در آنجا از ایشان پذیرایی کردند. هر دو صورت مسئله در منابع متقدم مشاهده شده است. واقدی و ابن سعد و برخی دیگر از مورخان قائل هستند که پس از تهیه غذا، خانواده جناب جعفر به مدت سه روز در منزل رسول خدا ﷺ حضور یافته و پذیرایی شدند و فرزندان ایشان نیز مورد تفقد قرار گرفتند. (واقدی، ۱۴۰۹ هـ.ق، ۷۶۷/۲؛ ابن سعد، ۱۴۱۰ هـ.ق، ۸/۹ و ۸/۵؛ طبرسی، ۱۴۱۷ هـ.ق، ۲۱۴/۱) در گزارش‌های دیگر، خبری از حضور خانواده جعفر بن ابی طالب در منزل پیامبر اکرم ﷺ به مدت سه روز برای پذیرایی نیست، بلکه در روایات به مهیا کردن غذا و بردن آن به منزل جناب جعفر صراحت دارد و این رفتار خداپسندانه به مدت سه روز تداوم یافت (ابن هشام، بی تا، ۳۸۱/۲؛ یعقوبی، بی تا، ۶۵/۲؛ برقی، ۱۳۷۱؛ کلینی، ۱۴۰۷ هـ.ق، ۲۱۷/۳). به نظر می‌رسد رویکرد دوم یعنی، تهیه طعام و بردن آن به منزل خانواده داغ‌دیده صحیح باشد؛ زیرا در گزارش‌هایی که ناظر به حضور خانواده جناب جعفر در منزل رسول خداست که به نقل از عبدالله بن جعفر که در آن زمان خردسال بوده در منابع انعکاس یافته است و از حضور وی به همراه یکی از برادرانش در منزل پیامبر ﷺ به مدت سه روز حکایت دارد. در این گزارش‌ها خبری از حضور سایر فرزندان و اسماء بنت عمیس، همسر جعفر، نیست.^۱ نکته دیگر اینکه در گزارش‌ها و روایت‌ها از تبدیل شدن اطعام خانواده مصیبت دیده به سنتی اجتماعی سخن می‌گویند که تنها بر تهیه غذا و بردن و تقدیم کردن آن به اهل و عیال جناب جعفر تأکید دارد (یعقوبی، بی تا، ۶۵/۲؛ برقی، ۱۳۷۱؛ کلینی، ۱۴۰۷ هـ.ق، ۲۱۷/۳؛ ابن بابویه، ۱۴۱۳ هـ.ق، ۱۸۳/۱) و در آنها نکته‌ای دال بر حضور خانواده جعفر بن ابی طالب علیهم السلام در منزل پیامبر اکرم ﷺ مشاهده نمی‌شود. اهمیت این رفتار رسول الله ﷺ زمانی نمایان‌تر می‌شود که به این نکته توجه شود که

۱. بخشی از متن این روایت چنین است: «ثم نزل ﷺ و دخل بيته و أدخلني معه، و أمر بطعام يصنع لأجلي، و أرسل إلي أختي فتعطينا عنده غذاء طيبًا مباركًا، و أقمنا ثلاثة أيام في بيته ندور معه كلما صار في بيت إحدى نسائه، ثم رجعنا إلى بيتنا». (طبرسی، ۱۴۱۷ هـ.ق، ۲۱۴/۱)

براساس برخی از روایت‌ها از جمله روایت امام صادق علیه السلام سنت ناصحیح و غیرمنطقی در عصر جاهلی در میان مردم در قبال خانواده داغ دیده وجود داشت و آن اینکه مردم برای دیدن خانواده متوفی به منزل آنها می‌رفتند و از غذایشان تناول می‌کردند که این رفتار از نظر روحی، و از جنبه روانی و اقتصادی سبب افزایش دغدغه و ناراحتی بازماندگان متوفی می‌شد. دستور دقیق و به جای رسول خدا صلی الله علیه و آله مبنی بر رعایت حال خانواده غم دیده و اطعام سه روزه ایشان علاوه بر اینکه دغدغه جدیدی ایجاد نمی‌کرد زمینه آرامش و ابراز همدردی با آنها را فراهم می‌کرد.

۵. شواهد و قرائن سنت شدن اطعام به مصیبت دیده

اصل رسیدگی به حال خانواده داغ دار و تهیه طعام برای آنها به مدت سه روز، فارغ از اختلاف رویکرد در شیوه این اطعام و پذیرایی، مسئله‌ای است که در جریان شهادت حضرت جعفر و به دستور رسول خدا صلی الله علیه و آله انجام شد و به تدریج مورد توجه دیگر مسلمانان و به ویژه شیعیان قرار گرفت و به سنتی اجتماعی و فراگیر مبدل شد. سنت شدن این رفتار خیرخواهانه و خادپسندانه در گزارش‌ها، روایت‌ها و در منابع تاریخی، روایی و فقهی انعکاس یافته است و شماری از حضرات ائمه علیهم السلام آن را به صورت سنت در جامعه مطرح می‌کنند که نشئت یافته از رفتار رسول الله صلی الله علیه و آله در ماجرای شهادت جعفر بن ابی طالب بوده است.

۵-۱. نقل در منابع تاریخی

نخستین شاهد و قرینه برای سنت شدن این رفتار در میان مردم مسلمان، نقل آن در منابع کهن تاریخی است. از منابع تاریخی متقدم می‌توان به تاریخ یعقوبی اشاره کرد که پس از نقل حوادث مرتبط با شهادت جعفر و دستور رسیدگی به خانواده ایشان توسط پیامبر صلی الله علیه و آله از تبدیل شدن اطعام خانواده مصیبت دیده به سنتی اجتماعی سخن می‌گوید: «ثم قال يا فاطمه اصنعي لعيال جعفر طعاما فانهم في شغل فصنعت لهم طعاما ثلاثة ايام، فصارت سنة في بني هاشم» (یعقوبی، بی تا، ۲/۶۶).

۱. «الاکل عند اهل المصيبة من عمل الجاهلية والسنة البعث اليهم بالطعام». (ابن بابویه، ۱۴۳ هـ.ق، ۱/۱۸۲)

۵-۲. کلام ائمه علیهم السلام در این زمینه

روایاتی که در منابع گوناگون در زمینه سنت شدن این رفتار نقل شده بیشتر از امام باقر علیه السلام، امام صادق علیه السلام و عباس فرزند امام کاظم علیه السلام در دسترس است.

- روایت امام صادق علیه السلام که در آن، حضرت زهرا علیها السلام به دستور پدرش طعامی مهیا کرد و به خانواده جعفر بن ابی طالب تقدیم کرد و این رفتار در قبال اهل مصیبت، رویه و سنت شد: «لَمَّا قُتِلَ جَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَاطِمَةَ علیها السلام أَنْ تَتَّخِذَ طَعَاماً لِأَسْمَاءَ بِنْتِ عُمَيْسٍ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ وَ تَأْتِيَهَا وَ تُسَلِّيَهَا ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فَجَرَتْ بِذَلِكَ السُّنَّةَ أَنْ يُصْنَعَ لِأَهْلِ الْمُصِيبَةِ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ طَعَامٌ».

(کلینی، ۱۴۰۷ هـ.ق، ۳/۲۱۷)

- در روایتی از امام صادق علیه السلام حوادث مرتبط با شهادت جناب جعفر و رفتار پدرانه و دلسوزانه پیامبر صلی الله علیه و آله با خانواده این شهید اشاره شده است و نیز برخی از فضایل جعفر طیار از جمله ذوالجناحین بودنش بیان و در انتها نیز دستور رسول الله صلی الله علیه و آله مبنی بر تهیه غذا و تبدیل شدن آن به سنتی اجتماعی ذکر شده است: «لَمَّا قُتِلَ جَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى أَسْمَاءَ بِنْتِ عُمَيْسٍ فَسَحَّ عَلَى رَأْسِ ابْنَتِهَا فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَمْ يَكُنْ فِي أَبِيهِ حَدِيثٌ فَقَالَ نَعَمْ اسْتَشْهَدَ اللَّهُ جَعْفراً وَ جَعَلَ لَهُ جَنَاحَيْنِ مِنْ يَأْفُوتِ يَطِيرُ مَعَ الْمَلَائِكَةِ فِي الْجَنَّةِ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَذْكَرُ هَذَا لِلنَّاسِ وَ كَأَنْتَ مُوَفِّقُهُ فَخَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَصَعِدَ الْمِنْبَرَ فَأَعْلَمَ النَّاسَ ذَلِكَ ثُمَّ نَزَلَ فَدَخَلَ فَقَالَ اجْعَلُوا لِأَهْلِ جَعْفَرٍ طَعَاماً فَجَرَتْ السُّنَّةُ إِلَى الْيَوْمِ» (برقی، ۱۳۷۱، ۲/۴۱۹).

روایات دیگری در این زمینه از امام باقر علیه السلام و امام صادق علیه السلام در منابع مختلف نقل شده است که بدون تصریح بر سنت شدن مهیا کردن طعام برای خانواده داغ دیده بر انجام این کار برای افراد مصیبت دیده به مدت سه روز تأکید دارند که در واقع سنت بودن آن در میان مردم از محتوای احادیث به دست می آید. این گونه سخنان ارزشمند حضرات ائمه در منابع روایی در بابی با نام «باب الاطعام فی الماتم» قرار می گیرند. امام صادق علیه السلام درباره رسیدگی به حال خانواده مصیبت دیده می فرماید: «يَتَّبِعِي لِصَاحِبِ الْجِنَازَةِ أَنْ يُلْقِي رِدَاءَهُ حَتَّى يُعْرِفَ وَ يَتَّبِعِي لِجِيرَانِهِ أَنْ يُطْعَمُوا عَنْهُ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ؛ شایسته است همسایه در این شرایط برای خانواده داغ دیده سه روز غذا تهیه کند» (ابن بابویه، ۱۴۱۳ هـ.ق، ۱/۱۷۵).

۵-۳. پذیرش فقهای شیعه

برخی از فقهای شیعه در منابع فقهی خود در باب «اطعام مصیبت دیده» یا در بخش های دیگر، روایاتی از ائمه علیهم السلام نقل کرده اند که در آنها ماجرای شهادت حضرت جعفر و تفقد پیامبر صلی الله علیه و آله نسبت به خانواده ایشان و دستور به تدارک غذا و سنت شدن آن در میان شیعیان نقل شده است. با توجه به اینکه در قرون نخستین اسلامی، فقهای شیعه فتاوی خود را در قالب ذکر روایت ارائه می کردند بیان چنین احادیثی به منزله پذیرش و فتوای آنها بوده است. از جمله این فقها می توان به احمد بن محمد بن خالد برقی (۲۷۴ یا ۲۸۰ ه.ق) و شیخ صدوق (۳۸۱ ه.ق) اشاره کرد. روایتی در کتاب محاسن از عباس فرزند امام موسی کاظم علیه السلام نقل شده است که انعکاس دهنده دیدگاه امام هفتم شیعیان درباره تفقد، مهریزی و دستور رسیدگی حضرت رسول صلی الله علیه و آله نسبت به اهل و عیال جناب جعفر و همچنین برخی از فضائل جعفر است و در پایان حدیث، امام علیه السلام به سنت شدن این رفتار تصریح می کند. (برقی، ۱۳۷۱، ۲/۴۲۰)

شیخ صدوق در کتاب من لایحضره الفقیه روایتی درباره عدم جواز غذا خوردن در نزد فرد داغ دیده بیان می کند و انجام این کار را از اعمال مردم عصر جاهلی می داند. در ادامه روایت آورده است که در آن تهیه غذا و فرستادن آن برای مصیبت دیده، سنت است. رسول الله صلی الله علیه و آله در ماجرای شهادت جناب جعفر این چنین رفتار کرد: «الْأَكْلُ عِنْدَ أَهْلِ الْمُصِيبَةِ مِنْ عَمَلِ أَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ وَ السُّنَّةُ الْبُعْثُ إِلَيْهِمْ بِالطَّعَامِ كَمَا أَمَرَ بِهِ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله فِي آلِ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي طَالِبٍ علیه السلام لَمَّا جَاءَ نَعْيُهُ» (ابن بابویه، ۱۴۱۳ ه.ق، ۱/۱۸۲). بیان این روایت از امام ششم شیعیان از سوی شیخ صدوق به منزله پذیرش محتوای آن یعنی، تبدیل شدن بر خوردن یک پیامبر صلی الله علیه و آله در اطعام افراد داغ دیده است.

۵-۴. رفتار ائمه علیهم السلام و استناد به این سنت

شاهد دیگر برای سنت اجتماعی شدن رفتار حضرت رسول صلی الله علیه و آله نسبت به خانواده جعفرین ابی طالب استناد به آن از سوی امام باقر علیه السلام در وصیت نامه خود است. شیخ صدوق براساس روایتی از امام باقر علیه السلام بیان کرده است که ایشان مبلغی را برای برپایی مجلس ذکر مصیبت و سوگواری وصیت کرد که پس از رحلتش انجام شود و این عمل را جزو سنت

دانست و آن را به رفتار رسول الله ﷺ در ماجرای شهادت جناب جعفر مستند کرد. «وَأَوْصَى أَبُو جَعْفَرٍ عَلِيًّا بِثَمَانِ مِائَةِ دِرْهَمٍ لِمَاتِهِ وَكَانَ يَرَى ذَلِكَ مِنَ السُّنَّةِ لِأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَمَرَ بِاتِّخَاذِ طَعَامٍ لِأَلِ جَعْفَرٍ» (ابن بابویه، ۱۴۱۳ هـ ق، ۱/۱۸۸).

۵-۵. صدق تعریف سنت بر رفتار پیامبر ﷺ با خانواده جعفر بن ابی طالب

در قسمت مفاهیم، واژه سنت و سنت اجتماعی و ویژگی‌های سنت اجتماعی بررسی شد. با دقت در معناشناسی این اصطلاحات به سهولت می‌توان به صدق این تعریف نسبت به رفتار مهرورزانه پیامبر ﷺ با خانواده جناب جعفر پی برد. همچنان‌که ویژگی‌های سنت اجتماعی یعنی، تداوم داشتن، مفید و مؤثر بودن، شکل‌گیری آن با عامل مشخص مانند دستور صریح، قانون و... و یا بدون عامل و اشتمال و عمومیت داشتن نیز بر اطعام نسبت به خانواده ماتم‌زده صادق است.

۶. نتیجه‌گیری

اطلاعات ارائه شده در منابع تاریخی، رجالی و روایی فریقین به ویژه مباحث مربوط به ویژگی‌های جناب جعفر بن ابی طالب بر شخصیت ممتاز او در قالب یکی از اصحاب برجسته و وفادار رسول خدا ﷺ دلالت دارد. این مسئله زمانی نمایان‌تر می‌شود که در رفتار پیامبر ﷺ در ماجرای شهادت سه فرمانده جنگ مؤته یعنی، جعفر بن ابی طالب، زید بن حارثه و عبدالله بن رواحه دقت شود، حضرت رسول ﷺ فقط نسبت به خانواده مصیبت دیده جعفر دستور داد تا طعام مناسبی به مدت سه روز متوالی برای آنها تهیه و تدارک شود و از ایشان پذیرایی شود. البته این رفتار رسول الله ﷺ برخلاف ادعای برخی نه به دلیل رابطه خویشاوندی با جعفر، بلکه به دلیل ویژگی‌های شاخص جعفر بود. نکته دیگر اینکه این رفتار رسول الله ﷺ با اهل و عیال جناب جعفر در مصداق و محدوده آن زمان باقی نماند، بلکه به تدریج در میان مسلمانان مورد توجه قرار گرفت و به رویه و سنت حسنه تبدیل شد. این سنت صحیح و منطقی که ابعاد مثبت عاطفی، روانی و اقتصادی برای خانواده مصیبت دیده داشت به مرور جایگزین رفتار غلط جاهلی در قبال خانواده متوفی شد. این سنت رایج در عصر جاهلی همان غذا خوردن نزد مصیبت‌زدگان و با خرج آنها بود.

فهرست منابع

* قرآن کریم (۱۳۸۵). قم: انتشارات بهار.

۱. ابن ابی الحدید، عبدالحمید (۱۴۰۴ ه.ق). شرح نهج البلاغه. محقق: محمد ابوالفضل ابراهیم. قم: مکتبه آیت الله المرعشی النجفی.
۲. ابن اثیر، عزالدین (۱۴۰۹ ه.ق). اسد الغابه فی معرفه الصحابه. بیروت: دار الفکر.
۳. ابن بابویه (شیخ صدوق)، محمد بن علی (۱۳۸۵). علل الشرایع. قم: کتابفروشی داوری.
۴. ابن بابویه (شیخ صدوق)، محمد بن علی (۱۴۱۳ ه.ق). من لایحضره الفقیه. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۵. ابن بابویه (شیخ صدوق)، محمد بن علی (۱۴۱۵ ه.ق). المقنع. قم: مؤسسه امام المهدی علیه السلام.
۶. ابن جوزی، عبدالرحمن بن علی (۱۴۱۲ ه.ق). المنتظم فی تاریخ الامم والملوک. محقق: محمد عبدالقادر عطا، و مصطفی عبدالقادر عطا. بیروت: دار الکتب العلمیه.
۷. ابن درید، محمد بن حسن (۱۹۸۸). جمهره اللغه. بیروت: دار العلم للملایین.
۸. ابن عبدالبر (۱۴۱۲ ه.ق). الاستیعاب فی معرفه الاصحاب. محقق: علی محمد البجاوی. بیروت: دار الجیل.
۹. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ ه.ق). لسان العرب. بیروت: دار صادر.
۱۰. ابن هشام، عبدالملک (بی تا). السیره النبویه. محقق: مصطفی السقا، ابراهیم الایباری، و عبدالحفیظ شلبی. بیروت: دار المعرفه.
۱۱. ابن سعد، محمد (۱۴۱۰ ه.ق). الطبقات الکبری. محقق: محمد عبدالقادر عطا. بیروت: دار الکتب العلمیه.
۱۲. ابوالفرج اصفهانی، علی بن الحسین (بی تا). مقاتل الطالبیین. محقق: سید احمد صقر. بیروت: دار المعرفه.
۱۳. برقی، احمد بن محمد بن خالد (۱۳۷۱). المحاسن. محقق: جلال الدین. قم: دار الکتب الاسلامیه.
۱۴. بلاذری، احمد بن یحیی (۱۴۱۷ ه.ق). انساب الاشراف. محقق: سهیل زکار، و ریاض زکلی. بیروت: دار الفکر.
۱۵. پارسانیا، حمید (۱۳۸۶). سنت، ایدئولوژی، علم. قم: بوستان کتاب.
۱۶. تفکری، عباس، و آصفی، هادی (۱۳۹۲). بزنده بهشتی: نگاهی به زندگانی حضرت جعفرین علیه السلام / ابی طالب علیه السلام. منیر.
۱۷. حسینی شیحانی، سید جواد (۱۳۹۰). سنت های اجتماعی از دیدگاه امام علی علیه السلام. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشکده علوم حدیث: قم.
۱۸. دهخدا، علی اکبر (۱۳۴۵). لغت نامه. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۱۹. صدر، سید محمد باقر (۱۴۲۴ ه.ق). المدرسه القرآنیه. قم: دار الکتب الاسلامیه.
۲۰. طبرسی (۱۴۱۲ ه.ق). تفسیر مجمع البیان. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۲۱. طبرسی، فضل بن حسن (۱۴۱۷ ه.ق). اعلام الوری باعلام الهدی. محقق: مؤسسه آل البیت. قم: آل البیت علیهم السلام.
۲۲. طبری، محمد بن جریر (۱۳۸۷). تاریخ الامم والملوک. محقق: محمد ابوالفضل ابراهیم. بیروت: دار التراث.
۲۳. عاملی، سید جعفر مرتضی (۱۴۲۶ ه.ق). الصحیح من سیره النبی الاعظم. قم: دار الحدیث.
۲۴. قرایی مقدم، امان الله (۱۳۸۲). انسان شناسی فرهنگی (مردم شناسی فرهنگی). تهران: ایجد.
۲۵. قرشی، علی اکبر (۱۳۷۷). احسن الحدیث. تهران: بنیاد بعثت.
۲۶. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ ه.ق). الکافی. محقق: غفاری، علی اکبر، و آخوندی، محمد. تهران: دار الکتب الاسلامیه.
۲۷. لویس معلوف (۱۳۸۷). المنجد. مترجم: سیاح، احمد. تهران: انتشارات اسلام.
۲۸. ماکس وبر (۱۳۶۷). مفاهیم اساسی جامعه شناسی. مترجم: صدارتی، احمد. تهران: نشر مرکز.
۲۹. محمدی اشتهاردی، محمد (۱۳۹۶). زندگی پیرفتخار حمزه و جعفر، دو شهید ممتاز، مشهد: به نشر.
۳۰. مدیر شانه چی، کاظم (۱۳۸۸). علم الحدیث. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه.
۳۱. مصباح یزدی، محمد تقی (۱۳۶۸). جامعه و تاریخ از دیدگاه قرآن. قم: سازمان تبلیغات اسلامی.
۳۲. معماریان، محمد مهدی (۱۳۹۷). جعفر طیار: مردی که اگر می بود. قم: بیت الاحزان.
۳۳. معین، محمد (۱۳۸۷). فرهنگ فارسی. تهران: انتشارات فرهنگ نما یا همکاری کتاب آزاد.
۳۴. واقدی، محمد بن عمر المغازی (۱۴۰۹ ه.ق). تحقیق ماریسدن جونس. بیروت: مؤسسه الاعلمی.
۳۵. هیثور، محمد (۱۴۱۷ ه.ق). سنن القرآن فی قیام الحضاره و سقوطها. قاهره: المعهد العالمی للفکر الاسلامی.
۳۶. یعقوبی، احمد بن ابی یعقوب (بی تا). تاریخ یعقوبی. بیروت: دار صادر.

